

КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

А. В. КРАВЦОВА, кандидат економічних наук
(Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця)

***Анотація.** Виявлено та систематизовано ключові фактори забезпечення стійкого розвитку туризму в Україні. Представлено авторське бачення основних положень для розв'язання існуючої проблеми з урахуванням світового досвіду. Зроблено акцент на запровадженні спеціального режиму стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності у сфері туризму, готельного господарства і курортів шляхом розробки та ухвалення відповідних законопроектів.*

***Ключові слова:** туризм, стійкий розвиток туризму, інвестиційно-інноваційна діяльність.*

В умовах поглиблення глобалізації та зростання наявних доходів від туризму в останні кілька десятиліть перетворився на одну з найбільших і найбільш швидкозростаючих галузей. У 2011 р. на цю галузь припадало приблизно 5 % глобального валового внутрішнього продукту (ВВП) і 6–7 % загального числа робочих місць у всьому світі. Очікуване збереження високого рівня попиту в умовах зростання доходів домашніх господарств в країнах з ринками, що формуються стимулює дозвілля і міжнародну торгівлю, що веде до росту ділових поїздок. З урахуванням розміру сектора він може мати величезне значення для зростання економіки, її диверсифікації і структурної перебудови економіки.

Мета статті полягає у визначенні основних питань щодо внеску туризму у стабільний розвиток України, із врахуванням факторів ризику. Виникає потреба у з'ясуванні питань щодо прямого і непрямого впливу, туризму на місцеву економіку, а також його потенційної ролі в боротьбі з бідністю, забезпеченні інклюзивного зростання; про виклики, джерелом яких є сектор туризму, зокрема про потенційну загрозу навколишньому середовищу та культурній спадщині.

Крім безпосередніх вигод від туризму, ця галузь має ще один цінний актив – знання та технології. У галузі, що динамічно розвивається, де клієнти можуть мати найрізноманітніші уподобання, наявність таких нематеріальних

активів, як знання потреб клієнтів, доступ до систем бронювання, наявність брендів і моделей організації бізнесу, дає порівняльні переваги та можливість завоювати глобальний ринок.

У цьому відношенні транснаціональні корпорації (ТНК) відіграють важливу роль, сприяючи передачі знань або через прямі іноземні інвестиції, або через не зв'язані з участю в капіталі форми інвестицій, такі як ліцензування або франчайзинг, що являють собою традиційні механізми проникнення в індустрію туризму [1].

Залучення прямих іноземних інвестицій залишається найважливішим завданням для сектора туризму країн, що розвиваються, які не мають достатніх внутрішніх ресурсів. До таких країн наразі ми можемо зарахувати і Україну, яка робить поступальні кроки до розвитку. Інвестиції потрібні в базові туристичні об'єкти – від Карпат до Криму, такі як готелі та місця відпочинку, а також у допоміжну матеріальну інфраструктуру й основні послуги. Водночас прямі іноземні інвестиції можуть створювати проблеми для країн, що прагнуть отримувати більшу частку надходжень від туризму. Проблема витоку, розглянута нижче, стоїть перед Україною дуже серйозно і може поставити під загрозу позитивний вплив туризму на її розвиток.

Кожен суб'єкт господарювання, який є частиною формування туристичної інфраструк-

тури, повинен усвідомлювати свою соціально-економічну місію, починаючи від збільшення добробуту населення, закінчуючи охороною навколишнього середовища, та здійснювати управління кожним підприємством на базових принципах, задекларованих Всесвітньою туристичною організацією.

Хоча сам по собі туризм проблему бідності не розв'язує, проте він сприяє значному зниженню її гостроти. Водночас роль туризму в боротьбі з убогістю залежить від ряду факторів. Наприклад, залежить вона від виду туризму, зокрема від того, чи є він масовим, спеціалізованим або ексклюзивним.

Перший вид туризму, зазвичай, створює більше робочих місць, у тому числі для робочої сили з середнім рівнем кваліфікації, і дозволяє малозабезпеченим громадянам або малим підприємствам продавати товари та послуги туристам безпосередньо. Прикладом є туристичний комплекс «Буковель». Зараз у районі нараховується близько 70 садиб, власники яких пропонують послуги сільського зеленого туризму та можуть прийняти одночасно до 700 осіб. Усе це сприяє розвитку туризму у районі, однак, існує і багато проблемних питань, вирішення яких дасть змогу збільшити кількість відпочивальників. Зокрема, це спонтанний розвиток і несистематична забудова сприятливих для розвитку туризму територій, низький рівень транспортної інфраструктури та інформаційних повідомлень про туристичний потенціал Рахівщини, невелика кількість відпочивальників влітку тощо [2].

Реалізація подібних проєктів дасть змогу залучити у райони України інвестиції та ство-

рити нові робочі місця для мешканців, оскільки рівень бідності в різних регіонах України іноді сягає критичної точки. За даними інформаційно-аналітичної записки щодо рівня життя населення наданої Департаментом бюджетної політики та соціального захисту апарату ФПУ маємо такі показники [3]:

1. Рівень бідності за відносним критерієм. За даними обстеження умов життя домогосподарств межа бідності за відносним критерієм (75 % медіанного значення сукупних еквівалентних витрат населення) за 9 місяців 2012 р. становила 1108 грн. Рівень бідності за цей період становив 26,0 %. Глибина бідності становила 21,2 %.

2. Рівень бідності за абсолютним критерієм. Межа бідності за критерієм прожиткового мінімуму (еквівалентні доходи нижче прожиткового мінімуму) за 9 місяців 2012 р. становила 1032,67 грн. Рівень бідності за критерієм прожиткового мінімуму за 9 місяців 2012 р. становив 9,9 %. Рівень бідності за цей період становив 19,4 %.

Показник рівня бідності серед працюючих за відносним критерієм становив 21,0 %, за абсолютним критерієм – 7,2 %.

Рівень бідності серед дітей до 18 років за відносним критерієм становив 33,3 %, за абсолютним критерієм – 16,0 відсотків.

У сільській місцевості рівень бідності за відносним критерієм становив 36,1 %, а у містах – 21,2 %, за абсолютним критерієм цей показник становить відповідно 13,9 і 8,1 %.

Інформація про рівень бідності у регіонах наведена в табл. 1:

Таблиця 1

Рівень і глибина бідності по регіонах України за 9 місяців 2012 р. [3]

Адміністративно-територіальна одиниця, область, місто	Рівень бідності, %		Глибина бідності, %	
	за відносним критерієм	за абсолютним критерієм (за доходами)	за відносним критерієм	за абсолютним критерієм (за доходами)
Україна	26,0	9,9	21,2	19,4
АР Крим	25,3	10,4	17,2	13,9
Вінницька	23,1	9,3	18,2	17,6
Волинська	35,2	8,4	19,9	17,9
Дніпропетровська	28,6	7,8	23,0	16,4
Донецька	20,7	3,7	18,8	22,6

Продовж. табл. 1

Адміністративно-територіальна одиниця, область, місто	Рівень бідності, %		Глибина бідності, %	
	за відносним критерієм	за абсолютним критерієм (за доходами)	за відносним критерієм	за абсолютним критерієм (за доходами)
Житомирська	31,4	19,2	23,0	23,7
Закарпатська	25,7	11,6	23,4	24,7
Запорізька	13,2	8,5	20,0	18,2
Івано-Франківська	32,0	13,5	23,2	24,5
Київська (без м. Києва)	25,5	6,8	19,9	13,3
Кіровоградська	42,1	14,9	22,8	13,9
Луганська	20,7	10,3	21,8	20,7
Львівська	31,6	10,6	19,8	17,6
Миколаївська	14,1	7,4	19,0	20,3
Одеська	37,2	9,3	22,4	22,0
Полтавська	32,4	11,6	26,9	31,5
Рівненська	44,4	14,4	22,3	11,2
Сумська	39,8	9,7	20,1	15,9
Тернопільська	46,3	22,0	22,6	21,7
Харківська	15,9	7,8	18,8	19,4
Херсонська	23,7	17,3	18,9	17,6
Хмельницька	33,5	16,1	24,7	26,3
Черкаська	22,9	11,8	21,5	15,9
Чернівецька	32,7	20,9	20,3	18,0
Чернігівська	21,3	7,9	20,5	15,7
м. Київ	7,5	3,6	13,6	13,6

Однак масовий туризм є й негативні сторони, пов'язані з навантаженням на вітчизняні ресурси, навколишнє середовище і культурну спадщину; тому для згладжування можливих негативних наслідків потрібна окрема стратегія.

Значення туризму у боротьбі з бідністю залежить також від того, які суми платять туристи на місці в тому чи іншому напрямку або яких витрат від них очікують. Це має значення, оскільки, порівняно з великими платежами за проживання, тури і міжнародні перевезення, до бідних верств населення зазвичай доходять набагато більша частина таких позапланових витрат (нерідко по каналах неформальної економіки) [1].

Згідно з результатами дослідження, проведеного Інститутом зарубіжного розвитку, від 25 до 50 % витрат туристів на ресторанне харчування (особливо коли продукти для приготування їжі закупаються на місцевому рівні), на покупки (особливо товарів місцевих ремісників) і на поїздки та екскурсії осідають у кишенях бідних верств населення. Як зазначалося вище, значення мають і зв'язки з

місцевими виробниками та постачальниками продовольства. Сільськогосподарські підприємства, що обслуговують сектор туризму, нерідко годують більше бідних домашніх господарств, ніж готелі та ресторани. Аналогічно цьому користь від туризму для бідних верств населення залежить від рівня заробітної плати; чим вона вища, тим більший внесок туризму в боротьбу з убогістю за умови наявності у незаможних громадян доступу до робочих місць.

За даними Держстату України, середньомісячна заробітна плата штатних працівників за січень – березень 2013 р. становила 3080 грн, що на 9,5 % більше проти відповідного періоду 2012 р. Найнижчим рівень середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності за цей період був у працівників, зайнятих поштовою та кур'єрською діяльністю – 1828 грн (59,3 % до середнього рівня по економіці), а найвищим – у працівників авіаційного транспорту – 11454 грн (371,9 %) [4].

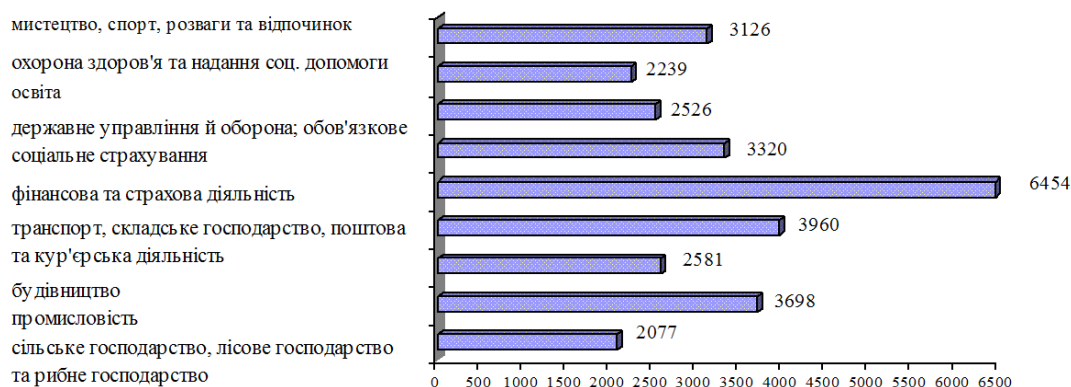
У промисловості середньомісячна заробітна плата за січень – березень 2013 р. порівня-

но з відповідним періодом 2012 р. зросла на 9,8 % і становила 3605 грн.

Серед областей найнижчим її рівень за цей час був у Тернопільській області –

2150 грн (69,8 % до середнього рівня по економіці), найвищим – у Донецькій області – 3544 грн (115,0 %). У м. Києві – 4743 грн (154,0 %).

Заробітна плата за видами економічної діяльності за березень 2013 р., грн

За січень – березень 2013 р. індекс реальної заробітної плати по відношенню до відповідного періоду попереднього року становив 109,9 %. У березні 2013 р. заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності становила 3212 грн, що на 5,5 % більше ніж у лютому, та на 9,9 % більше ніж у відповідному місяці 2012 р. (у промисловості заробітна плата працівників становила 3698 грн, або 110,2 % проти березня 2012 р.).

Коефіцієнт співвідношення між найвищим і найнижчим рівнями заробітної плати за видами економічної діяльності у березні 2013 р. становив 7,2 рази (у працівників авіаційного транспорту – 13097 грн, або 407,7 % середнього рівня економіки; у працівників, зайнятих поштовою та кур'єрською діяльністю – 1829 грн, або 57,0 % середнього рівня економіки).

На міжрегіональному рівні найнижчу заробітну плату у березні 2013 р. мали працівники Тернопільської області (2242 грн), а найвищу – працівники Донецької області (3706 грн). У м. Києві – 4998 грн.

Індекс реальної заробітної плати у березні 2013 р. проти лютого становив 105,4 %, а порівняно з березнем 2012 р. – 110,5 % [4].

Інвестиції в інфраструктуру, комунальні послуги, транспортні мережі тощо, каталізатором яких є туризм, також можуть надавати

підтримку бідним верствам населення як безпосередньо, так і через інші сектори.

Отже, внесок туризму в боротьбу з бідністю залежить не тільки і не стільки від масштабів сектора (тобто від числа туристів, що прибувають і темпів зростання галузі), скільки від того, чи можуть бідні верстви населення інтегруватися в процес створення туристичного продукту або стати його повноправними учасниками.

Створення робочих місць є запорукою скорочення масштабів бідності окремих регіонів України. У вкрай трудомісткою індустрії туризму велика кількість робочих місць і кар'єрних можливостей відкриті для некваліфікованої і недостатньо кваліфікованої робочої сили, в першу чергу для малозабезпечених громадян, жінок і молоді. Ця галузь може стати важливим джерелом робочих місць для багатьох із тих, хто втратив роботу під час фінансової кризи або тільки вливається до лав робочої сили.

Разом із питаннями боротьби із бідністю, де саме туризм може відігравати ключову роль, світова спільнота, Конференція ООН з торгівлі та розвитку, вкрай стурбовані впливом ризиків, які виникають унаслідок туристичної діяльності, про що зазначено в проблемній записці секретаріату ЮНКТАД [1].

Розвиваючи свої туристичні сектори, Україна, як країна із низькими доходами, стикається

ся зі всілякими проблемами і перешкодами. Деякі пов'язані із зовнішніми факторами, над якими національні суб'єкти або уряду не мають ніякого контролю. Наприклад, туристичні потоки чутливі до глобальної та регіональної економічної кон'юнктури (періоди зростання і рецесії) і таких негативних явищ, як стихійні лиха (наприклад, сейсмоактивні зони оточують Україну на південному заході та півдні: Закарпатська, Вранча, Кримсько-Чорноморська та Південно-Азовська. В сейсмічному відношенні найбільш небезпечними областями в Україні є Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Одеська та Автономна Республіка Крим), пандемії, політичні хвилювання і тероризм. Ці фактори можуть значною мірою впливати на рішення потенційних туристів. Але, крім цього, виклики виникають і через проведення національною політикою або її відсутністю. Йдеться про нездатність або неможливість стимулювати розвиток зв'язків, що може призводити до фінансових втрат, соціально-культурних чвар і екологічного збитку, пов'язаного із туризмом.

Слабкі зв'язки як причина зростання витоку фінансових ресурсів.

Туризм забезпечує приплив великих коштів не тільки в місцеву, а й у міжнародну економіку. Перед більшістю бідних країн, для яких туризм є запорукою розвитку, варто вічне питання – як отримати найбільшу частку цього доходу.

Отже, та частина доходу, яка не осідає в місцевій економіці, а витікає в інші країни, обмежує ефект мультиплікатора, а також позитивний вплив сектора на економіку та його потенціал катализатора розвитку.

Витік доходів відбувається тоді, коли виникає необхідність у закупівлі туристичних товарів і послуг за кордоном. Такий витік може набувати форму прибутку або доходу, що дісталися міжнародним туроператорам, витрат на імпорт товарів і послуг або сплати відсотків за боргами.

Середня величина витоку для більшості країн, що розвиваються, становить 40–50 % валових доходів від туризму, а для розвинених

і більш диверсифікованих країн, що розвиваються – близько 10–20 % [1].

У недостатньо диверсифікованих країнах, що розвиваються, зокрема в країнах із низьким рівнем доходу, витік доходів як і раніше залишається гострою проблемою.

Сфера туризму, готельного господарства і курортів України не відіграє належної ролі у повноцінному виконанні економічних, соціальних і гуманітарних функцій, збереженні навколишнього природного середовища та культурної спадщини, наповненні бюджетів усіх рівнів, створенні нових робочих місць, збільшенні питомої ваги сфери послуг у структурі внутрішнього валового продукту.

Сфера туризму, готельного господарства і курортів в Україні формує лише 0,9 % ВВП, в той час як в Австрії – 8 %, Хорватії – 8,5 %, Іспанії – 6,8 %.

Сфера туризму, готельного господарства і курортів в Україні формує лише 6 % експортних доходів держави, тоді як в Іспанії – 35 %, Греції – 36 %, Кіпр – 52 %, Португалії – 21 %.

На міжнародному туристичному ринку національний туристичний продукт та природні лікувальні ресурси України оцінюються як менш привабливі та конкурентоспроможні, ніж в інших країнах, де спостерігається загальносвітова тенденція до посилення ролі держави у забезпеченні розвитку туризму та курортів.

Серед основних причинами вказаної ситуації такі:

- низька привабливість інвестиційного клімату у сфері туризму, готельного господарства і курортів,
- недосконалість державної політики, спрямованої на активізацію процесу залучення інвестицій у сфері туризму, готельного господарства і курортів (у тому числі «розпошеність» функцій щодо управління галуззю серед різних органів);
- відсутність сучасних технологій залучення та супроводження системних інвестицій у розбудову туристичної, готельної та курортної інфраструктури (в тому числі неможливість залучення довгострокових інвестиційних кредитів на прийнятних умовах;

відсутність системи державної підтримки інвестиційних проектів; законодавча неврегульованість нових форм інвестування та ін.).

Подолання наявних негативних тенденцій, створення системних і комплексних передумов для залучення інвестицій у сферу туризму, готельного господарства та курортів повинні стати пріоритетами забезпечення сталого розвитку країни загалом і вагомою складовою у вирішенні питань підвищення рівня життя населення. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про туризм», держава проголосила туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і взяла на себе зобов'язання створити умови для туристичної діяльності. Пріоритетними напрямками названо забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку економіки на основі вдосконалення структурної політики за рахунок зменшення питомої ваги сировинних галузей, і саме галузь туризму є такою, яка в повній мірі відповідає проголошеним завданням.

Вирішення перерахованих завдань, формування в Україні конкурентоспроможної туристичної, готельної та курортної інфраструктури потребує значних обсягів інвестицій і особливих умов їх освоєння, зокрема шляхом створення спеціального режиму здійснення інвестиційної діяльності та господарювання [5].

Провідні країни світу вживають значних заходів щодо підтримки розвитку сфери туризму, готельного господарства і курортів, у тому числі пряме бюджетне фінансування програм маркетингового просування національного туристичного продукту на міжнародному та внутрішньому ринках, запровадження проміжної (зниженої) ставки ПДВ у сфері готельного господарства (Болгарія, Греція, Португалія та ін.), формування механізмів прискореного розвитку «туристично-курортних зон» (Туреччина, Єгипет, Іспанія та ін.), активізації залучення та здешевлення інвестиційних кредитів на розбудову туристичної інфраструктури. Окремі механізми, апробовані світовим досвідом, можуть бути запроваджені (реалізовані) і в Україні шляхом ухвалення цього Закону.

Законопроект, крім того, спрямовано на розвиток і реалізацію основних засад держав-

ної політики в галузі туризму, визначених Законом України «Про туризм», щодо державної підтримки та стимулювання в'їзного та внутрішнього туризму [6]. Застосування на практиці норм законопроекту надасть поштовх інвестиційним процесам в усіх регіонах країни, де є природні та історико-культурні умови для створення або розвитку туристичної, готельної та курортної інфраструктури.

Для розв'язання існуючої проблеми необхідно з урахуванням світового досвіду запровадити спеціальний режим стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності у сфері туризму, готельного господарства та курортів шляхом розробки та ухвалення проекту Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у сфері туризму, готельного господарства і курортів», в якому, зокрема, передбачити положення щодо:

- механізмів державно-приватного партнерства для активізації інвестиційної діяльності у сферах туризму, готельного господарства і курортів;
- особливостей застосування конкретних і реальних важелів державної підтримки інвестиційної діяльності у сферах туризму, готельного господарства і курортів;
- створення та організації функціонування спеціалізованого Державного реєстру «Банк інвестиційних пропозицій у сфері туризму, готельного господарства і курортів»;
- особливостей запровадження у сфері туризму, готельного господарства і курортів механізмів саморегулювання, спрямованих на реальне підвищення привабливості інвестиційного клімату та посилення позитивного впливу громадських організацій підприємців та інвесторів на розвиток інвестиційних процесів;
- упорядкування механізму державного управління у сфері туризму, готельного господарства і курортів, спрямованого на поліпшення інвестиційного клімату в галузі, запровадження сучасних технологій інвестування, забезпечення активізації інвестиційних процесів;
- порядку надання пільг і преференцій для суб'єктів господарювання, які реалізують

зареєстровані інвестиційні проєктів у сферах туризму, готельного господарства і курортів;

- особливості надання гарантій інвесторам (суб'єктам господарювання), які реалізують зареєстровані інвестиційні проєкти у сферах туризму, готельного господарства і курортів;

- порядку підтримки «точкових проєктів», що передбачають розвиток окремих сегментів сфери туризму.

Отже, в умовах впливу несприятливих факторів ризику для покращення інвестиційної політики необхідно розробити конкретні механізми (інструменти) державної підтримки (в тому числі шляхом надання пільг і преференцій) суб'єктів господарювання, які реалізують зареєстровані інвестиційні проєкти у сфері туризму, готельного господарства і курортів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tourism and Poverty Alleviation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://step.unwto.org/>. – Назва з екрана.
2. Іванофранківська обласна державні адміністрація [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/>. – Назва з екрана.
3. Федерація професійних спілок України [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua>. – Назва з екрана.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрана.
5. Всеукраїнська федерація роботодавців в сфері туризму України [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://firtu.org.ua>. – Назва з екрана.
6. Про туризм : Закон від 18.11.2003 р. / Україна. Верховна Рада // Все про бухгалтерський облік. – 2004. – № 54. – С. 45.

А. В. Кравцова, кандидат экономических наук (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнецца). **Ключевые факторы обеспечения устойчивого развития туризма в Украине.**

Аннотация. В статье выявлены и систематизированы ключевые факторы обеспечения устойчивого развития туризма в Украине. Представлено авторское видение основных положений для решения существующей проблемы с учетом мирового опыта. Сделан акцент на внедрении специального режима стимулирования инвестиционно-инновационной деятельности в сфере туризма, гостиничного хозяйства и курортов путем разработки и принятия соответствующих законопроектов.

Ключевые слова: туризм, устойчивое развитие туризма, инвестиционно-инновационная деятельность.

A. V. Kravchova, Cand. Econ. Sci., associate professor (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics). **Key factors that provide sustainable development of tourism in Ukraine.**

Annotation. The key factors for sustainable development of tourism in Ukraine are identified and systematized. The author's vision of main approaches for problem solving regarding world experience has been presented. The introduction of a special motivating mechanism of promoting of investment and innovation activity due to the development and adoption of appropriate legislation in the field of tourism, hotel and resort industry is emphasized on.

Keywords: tourism, tourism sustainable development, investment and innovation activity.